

УДК: 377: 340.131.4:340.132.1

**ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ ЩОДО НЕЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Радкевич Олександр Петрович
*молодший науковий співробітник
Інституту професійно-технічної освіти України*

Реферат:

У статті розкрито питання неюрисдикційної форми захисту інтелектуальної власності педагогічними працівниками професійно-технічних навчальних закладів (далі – ПТНЗ). Висвітлено способи захисту порушених прав без звернень до державних або інших компетентних органів. Автор наголошує на тому, що поряд з неюстиційним вирішенням означеної проблеми, в окремих випадках педагогічні працівники ПТНЗ можуть звертатись і до юстиційних органів держави.

Розкрито чинники, що призводять до збільшення кількості правопорушень у сфері захисту інтелектуальної власності: відсутність тлумачень ключових правових понять; відсутність контролю щодо збору, розподілу та виплати авторської винагороди з боку державних органів, відсутність своєчасного внесення змін до законодавства.

Акцентується увага, на тому, що педагогічні працівники ПТНЗ є суб'єктами професійно-педагогічної діяльності та мають право на захист авторських чи суміжних прав. Зокрема, приділена увага положенням авторського договору щодо передання майнових прав з подальшим їх захистом юридичною особою. З'ясовано, що правопорушником у сфері авторських чи суміжного права може бути будь-яка фізична чи юридична особа, яка нехтує положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права» та інших законодавчих актів. Розкрито способи захисту інтелектуальної власності: обмеження доступу до авторської продукції;

обмежена функціональність; використання цифрового підпису; використання цифрових марок; видалення інформації тощо.

Зроблено висновок, що правова компетентність педагогічних працівників ПТНЗ при здійсненні неюрисдикційної форми захисту інтелектуальної власності є системним утворенням, що інтегрує знання прав та обов'язків, розуміння юридичної відповідальності, вміння добирати способи захисту авторських прав на продукцію, створену індивідуально чи колективно, навички оформлення претензійних документів, досвід взаємодії з іншими представниками суміжних прав, а також особистісні якості, що уможливають успішне розв'язання проблем, пов'язаних із правом володіти інтелектуальною власністю.

Ключові слова: авторське право, інтелектуальна власність, педагогічні працівники професійно-технічних навчальних закладів, правова компетентність, неюрисдикційна форма захисту.

Актуальність теми. Розвиток інформаційних технологій призвів до збільшення випадків протиправного використання інтелектуальної власності у всіх сферах людської життєдіяльності. Це становить серйозну загрозу для авторських прав педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) на навчальну продукцію, зокрема навчальні посібники, підручники та інші навчально методичні матеріали, створені в процесі професійно-педагогічної діяльності. На основі цього для педагогічних працівників ПТНЗ важливим є знання способів захисту інтелектуальної власності.

Метою статті є огляд неюрисдикційної форми захисту прав на інтелектуальну власність, що передбачає дії фізичних (юридичних) осіб, зокрема педагогічних працівників ПТНЗ із захисту своїх авторських прав на продукцію (твір), що здійснюються ними самостійно без звернень до державних або інших компетентних органів. При цьому йдеться лише про законні способи захисту прав, наприклад сповіщення порушника про існування авторських прав, а також висловлення пропозиції вирішити спір

шляхом переговорів. Зазначимо, що використання неюрисдикційної форми захисту інтелектуальної власності не забороняє звернень до юрисдикційної форми. Таким чином, можливе як неюстиційне, так і юстиційне вирішення проблеми.

Під правопорушеннями у сфері авторського права прийнято вважати дії, що посягають на немайнові і майнові права авторів, зокрема педагогічних працівників ПТНЗ (плагіат, піратство, контрафакція тощо), або створюють загрозу порушенню таких прав. Серед означених видів правопорушень найнебезпечнішим є піратство щодо комп'ютерних програм, баз даних, навчальної продукції тощо. Це пояснюється тим, що найчастіше людям, у тому числі педагогічним працівникам ПТНЗ, властивий правовий нігілізм.

До чинників, що призводять до збільшення правопорушень у сфері інтелектуальної власності варто віднести відсутність тлумачень багатьох ключових правових понять; відсутність контролю щодо збору, розподілу та виплати авторської винагороди з боку державних органів; відсутність своєчасного внесення змін до законодавства [1].

Аналіз наукових досліджень. Неюрисдикційні форми захисту інтелектуальної власності здебільшого досліджували представники цивільного права, зокрема Ю.Г. Басін [2], Д.В. Грибанов [3], І.О. Дзера [4], А.Г. Дідук [5] та ін. Тому, розгляд даної проблеми буде здійснено з позиції її правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України та положень загальної логіки, суб'єктами права на захист інтелектуальної власності є педагогічні працівники (автори творів), у тому числі педагогічні працівники ПТНЗ – власники авторських чи суміжних прав, а також їхні спадкоємці та інші правонаступники. Необхідно зазначити, що за життя автори твору самі або їх уповноважені представники (фізична або юридична особа) можуть виступати з вимогою про захист порушених чи оспорюваних прав на інтелектуальну власність.

Опублікувавши навчально-методичну продукцію анонімно або під псевдонімом, захист прав авторів та їхніх інтересів, може реалізовувати користувач (споживач) твору. Захист немайнових та майнових прав на інтелектуальну власність може здійснюватися як одним автором, так і всіма авторами без винятку.

Науковий інтерес становлять положення авторського договору щодо передання майнових прав. Відтак, права на навчально-методичну продукцію, що належать юридичній особі (ПТНЗ), як приватного, так і публічного права здійснюється на власний розсуд. Однак, якщо передані юридичній особі права, не захищаються, автор твору або його спадкоємці можуть захищати порушені права самостійно.

У випадках коли педагогічними працівниками ПТНЗ як авторами твору або їхніми спадкоємцями укладено авторський договір про передання майнових прав, право на захист зберігається за авторами твору або їхніми спадкоємцями, якщо в самому договорі не передбачено іншого.

Майнові права авторів творів, виконавців, виробників навчально-методичної продукції та інших власників авторських або суміжних прав, які передали повноваження організаціям колективного управління, захищаються цими організаціями. Оскільки майнові права на навчально-методичну продукцію виникли у порядку виконання ними службових обов'язків, то відповідно до законодавства України, вони належать особі, з якою автор перебуває у трудових відносинах [6].

Правопорушником у сфері авторських чи суміжного права може бути будь-яка фізична чи юридична особа, яка нехтує положеннями Закону України (ЗУ) «Про авторське право і суміжні права» та іншими законодавчими актами, що регулюють правовідносини у сфері цих прав. Відтак, правова компетентність педагогічних працівників ПТНЗ полягає в оволодінні правовими нормами, закладеними в ЗУ та набутті вмінь і навичок їх практичного використання під час захисту інтелектуальної власності.

Характерним атрибутом захисту прав на інтелектуальну власність є те, що він використовується лише у разі протиправної поведінки, що виникає в цивільних правовідносинах, тобто порушення правових норм, котрі призводить до протиправних дій. А оскільки будь-яке завдання шкоди іншій особі вважається протиправним, самозахист, на нашу думку, виступає як основний компонент у частині захисту прав педагогічних працівників ПТНЗ. Це зумовлено положенням ст. 16 ЦКУ, в якій ідеться про те, що ніхто не примушений робити те, що не передбачено законодавством [7].

Форми самозахисту мають відповідати змісту права, що порушено, характеру дій та спричиненим наслідкам. Особливістю цієї форми захисту є можливість педагогічних працівників ПТНЗ власноруч обирати необхідні способи захисту, якщо вони не встановлені договором або положеннями цивільного законодавства. Okремо зазначимо норму цивільного законодавства щодо неприпустимості порушення прав суб'єктів професійно-педагогічної діяльності, якими здійснено правопорушення.

Особи вдаються до захисту інтелектуальної власності не тому, що позбавлені іншої можливості захистити свої права / інтереси, а тому, що так їм зручніше, адже самозахист забезпечує швидке та дієве вирішення справи по суті [2, с. 9]. Самозахист здійснюється по-перше, коли порушення суб'єктивного права вже відбулося або триває певний час; по-друге, ситуація виключає в даний момент можливість звернення за захистом до державних компетентних органів, хоча й не виключає звернення за судовим захистом, особа, права якої порушені, «діючи своєю волею й у своєму інтересі», вибирає ефективні заходи; по-третє, коли самозахист здійснюється силами самого потерпілого, що, звичайно, не виключає товариської взаємодопомоги й сприяння у здійсненні захисту з боку інших громадян або участі юридичних осіб; самозахист не повинен виходити за межі дій, необхідних для припинення порушення, і повинен бути відповідним порушенню за своїми способами (в іншому разі він може

перетворитися на самоуправство або у перевищення меж необхідної оборони) [9, с. 88–89].

Актуальним у здійсненні педагогічними працівниками ПТНЗ захисту інтелектуальної власності є знання способів самозахисту, до яких О.І. Антонюк відносить: по-перше, припинення дії, яка порушує право; по-друге, відновлення становища, яке існувало до порушення; по-третє, зміну правовідносин; по-четверте, припинення правовідносин; по-п'яте, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди [10, с. 11].

Способи захисту інтелектуальної власності, які можуть бути використані педагогічними працівниками ПТНЗ, можна відобразити: *обмеження доступу до авторської продукції, обмежена функціональність; використання цифрового підпису, використання цифрових марок, видалення інформації* тощо. Розглядаючи захист крізь призму правопорушень з інтелектуальною власністю педагогічних працівників ПТНЗ, можна констатувати, що він є законодавчою гарантією захисту їхніх прав, не звертаючись до уповноважених державних органів.

Обмеження доступу до авторської продукції як вид захисту досить поширений. Його розуміють як можливість педагогічних працівників ПТНЗ (суб'єктів права) обмежити доступ до інтелектуальної власності шляхом розміщення її в спеціалізованих локальних бібліотеках, що не загально доступні та не відомі широкому загалу людей. Зазначимо, що правова компетентність педагогічних працівників ПТНЗ у такому разі полягає в дотриманні вимог Конституції України, Закону України (ЗУ) «Про авторське право і суміжні права». Варто пам'ятати аксіому: все, що не заборонено законом, дозволено. Таким чином, здійснюючи обмеження доступу, насамперед необхідно визначити категорію педагогічних працівників (осіб), на яких розрахована така інформація, а після цього можна розміщувати методичну продукцію на депозитарії бібліотеки чи іншої наукової установи.

Обмежена функціональність є нетиповим для вітчизняного законодавства способом захисту інтелектуальної власності. Це пов'язано з відсутністю на законодавчому рівні положень щодо цього права особи. Обмежена функціональність є можливістю педагогічних працівників ПТНЗ розповсюджувати навчально-методичну інформацію у стислому, урізаному варіанті без втрати розумового навантаження, однак у незавершеній формі. Обмежена функціональність дещо подібна до обмеженого доступу до навчально-методичної продукції. Однак, є істотна відмінність. Так, здійснюючи обмеження доступу до методичної інформації, педагогічні працівники ПТНЗ викладають її в повному обсязі, обмежуючи коло осіб, які мають доступ до цієї інформації, а в разі обмеженої функціональності, інформація розповсюджується вільно, хоча в зменшеному функціональному варіанті (анотація, реферування тощо).

Особливістю обмеженої функціональності є те, що вона може здійснюватися автором навчально-методичної продукції чи її уповноваженими особами (членами сім'ї) тощо. Таким чином, усі користувачі цієї продукцією мають можливість поверхнево ознайомитися з відомостями, що були створені за власної ініціативи чи відповідно до авторського договору, між автором і юридичною особою (ПТНЗ).

Режим обмеженої функціональності як вид захисту інтелектуальної власності в тій чи іншій мірі існує в законодавстві Австрії, Бельгії, Великій Британії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Кіпру, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції тощо.

Використання цифрового підпису. Електронний цифровий підпис може використовуватися юридичними і фізичними особами як аналог власноручного підпису для надання електронному документу юридичної сили. Суть цифрового підпису полягає в тому, що він дає змогу ідентифікувати справжнього автора (педагогічного працівника) цієї чи іншої навчально-методичної продукції, елімінуючи всі сумніви в зацікавлених осіб.

Використання електронного цифрового підпису можливе при електронній формі передачі інформації. Воно спрямоване на вдосконалення, спрощення, здешевлення та уніфікацію дій щодо підготовки, доставки, обліку і зберігання документів. Окрему увагу необхідно приділити гарантіям достовірності підписаної електронним підписом інформації та цілісності такої інформації, тобто гарантії того, що інформація представлена в оригіналі, без внесення несанкціонованих змін. Використання електронного підпису значно пришвидшує і полегшує рух документів у ПТНЗ.

Використання цифрових марок. Найпоширенішою є система так званих «цифрових водяних знаків», що впроваджується у творах (текстах, графічних зображеннях тощо). Їх перевага полягає в тому, що при звичайному візуальному розгляді зображення користувач не бачить яких-небудь закодованих позначень – копірайта ©, імені автора, року видання. Однак, потім при застосуванні певного програмного засобу можна довести, що файли містять додаткову інформацію, вказуючи на її автора [11].

Видалення інформації є нетиповим способом захисту інтелектуальної власності і може бути як юрисдикційним, так і неюрисдикційним способом захисту інтересів особи в електронному середовищі. Видалення навчально-методичної продукції полягає у зверненні до власника, адміністрації (якщо на веб-ресурсі відсутні можливості самостійно видаляти інформацію через модераторів) веб-сайту з вимогою про видалення відомостей. Однак актуальною залишається проблема, пов'язана зі значною кількістю веб-сайтів на яких була поширена інформація.

Висновок. Відповідно до розглянутих способів захисту педагогічними працівниками ПТНЗ прав на інтелектуальну власність можна констатувати можливість вільного, не забороненого законом, шляху вибору вирішення нагальної проблеми власноруч.

Захист це лише перешкода будь-яким третім особам, які неправомірно посягають на цивільні права, заподіяти шкоду цивільним

правам та інтересам педагогічних працівників ПТНЗ. Отже, правова компетентність педагогічних працівників ПТНЗ у сфері неюрисдикційної форми захисту інтелектуальної власності – це системне утворення, що інтегрує в собі знання прав та обов'язків, розуміння юридичної відповідальності, вміння добирати способи захисту авторських прав на продукцію, створену індивідуально чи колективно, навички оформлення претензійних документів, досвід взаємодії з іншими представниками суміжних прав, а також особистісні якості, що уможливають успішне розв'язання проблем, пов'язаних із правом володіти інтелектуальною власністю.

Невід'ємним елементом правової компетентності педагогічних працівників ПТНЗ є знання законів, підзаконних актів та інших нормативно-правових документів, спрямованих на підвищення рівня неюрисдикційного захисту інтелектуальної власності, зокрема навчально-методичної продукції, створеної у процесі професійно-педагогічної діяльності.

Література

1. Особливості самозахисту авторських прав у мережі Інтернет [Електронний ресурс] / О.І.Романюк, М.Г Крутікова // Право: охорона авторських прав. – Режим доступу :

<http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/285-2014-06-10-08-47-56.html>

2. Басин Ю. Г. Защита субъективных гражданских прав / Ю. Г. Басин, А. Г. Диденко // Сборник научных трудов юридического факультета Казанского государственного университета. – 1971. – № 1. – С. 3–11.

3. Грибанов Д. В. Правовое регулирование кибернетического пространства как совокупность информационных отношений : дис. ... канд.

юрид. наук : 12.00.01 / Грибанов Дмитрий Владимирович. – Екатеринбург, 2003. – 227с.

4. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дзера Ірина Олександрівна. – К., 2001. – 216 с.

5. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дідук Алла Григорівна. – Х., 2009. – 199 с.

6. Рекомендації щодо застосування винятків та обмежень у сфері авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України.– Режим доступу :

<http://sips.gov.ua/ua/rec333.html>

7. Цивільний кодекс України : за станом на 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 56. – Зі змінами ; ост. ред. 11 серп. 2013 р.

8. Басин Ю. Г. Защита субъективных гражданских прав / Ю. Г. Басин, А. Г. Диденко // Сборник научных трудов юридического факультета Казанского государственного университета. – 1971. – № 1. – С. 3–11.

9. Актуальные вопросы гражданского права : [науч. ред. М. И. Брагинского]. – М. : Изд. «Статут», 1998. – 464 с.

10. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. І. Антонюк. – Х., 2004. – 20 с.

11. Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.М. Пастухов ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 18 с.

Реферат:

В статье раскрыты вопросы неюрисдикционной формы защиты интеллектуальной собственности педагогическими работниками ПТУЗ. Освещены способы самостоятельной защиты нарушенных прав без обращений в государственные или другие компетентные органы. Автор отмечает, что наряду с неюстициальным решением насущной проблемы, в отдельных случаях педагогические работники могут обратиться и в юстиционные органы государства. Раскрыты, факторы, которые приводят к увеличению количества правонарушений в сфере защиты интеллектуальной собственности: отсутствие определений ключевых правовых понятий; отсутствие контроля по сбору, распределению и выплате авторского вознаграждения со стороны государственных органов; отсутствие своевременных изменений в законодательстве.

Акцентируется внимание на том, что педагогические работники ПТУЗ являются субъектами профессионально педагогической деятельности и имеют право на защиту авторских или смежных прав. В частности, уделено внимание положениям авторского договора касающихся передачи имущественных прав с последующей их защитой юридическим лицом.

Выяснено, что правонарушителем в сфере авторского или смежного права может быть любое физическое или юридическое лицо, которое пренебрегает положениями Закона Украины «Об авторском праве и смежных правах» и других законодательных актов. Раскрыты способы защиты интеллектуальной собственности работниками ПТУЗ: ограничение доступа к авторской продукции, ограниченная функциональность; использование цифровой подписи, использование цифровых марок, удаление информации и т.д..

Сделан вывод, что правовая компетентность педагогических работников ПТУЗ при применении неюрисдикционной формы защиты

интеллектуальной собственности представляет собой системное образование, интегрирующее в себе знание прав и обязанностей, понимание юридической ответственности, умение подбирать способы защиты авторских прав на продукцию созданную индивидуально или коллективно права, навыки оформления претензионных документов, опыт взаимодействия с другими представителями смежных прав, а также личностные качества, которые способствуют успешному решению проблем связанных с правом обладать интеллектуальной собственностью.

Ключевые слова: авторское право, интеллектуальная собственность, педагогические работники профессионально-технических учебных заведений, правовая компетентность, не юрисдикционная форма защиты.

Summary:

The article deals with the issue is not jurisdictional forms of protection of intellectual property pedagogical staff of vocational schools VET. Deals with ways to protect the violated rights without appeals to government or other competent authorities. The author emphasizes that in addition to addressing not jurisdictional definite problem, in some cases, teaching staff VET can apply to jurisdictional agencies.

Reveals the factors that lead to an increase in crime in the area of intellectual property protection: no interpretations of key legal concepts; lack of control over the collection, distribution and payment of royalties by the public authorities, the lack of timely amendments to the legislation.

Attention is focused on the fact that the teaching staff VET are subject to professional and educational activities, and are entitled to the protection of copyright or related rights. In particular, given the provisions of copyright agreement on the transfer of property rights and their subsequent protection entity. It was found that the offender in the field of copyright or related rights may be any natural or legal person who ignores provisions of the Law Ukraine "On Copyright and Related Rights" and other legislative acts. Reveals how to

protect intellectual property: restrict access to copyright works; limited functionality; use of digital signatures; use of digital stamps; deletion etc..

It is concluded that the legal competence of teaching staff in the implementation of VET not jurisdictional forms of protection of intellectual property represents a system of education that integrates knowledge of rights and responsibilities, understanding of legal compliance, the ability to adopt the ways of copyright protection for products created individually or collectively, the ability to design claims documents, experience with other members of related rights, as well as the personal qualities that enable the successful solution of the problems associated with the right to own intellectual property.

Keywords: copyright, intellectual property, pedagogical staff vocational and technical institutions, legal competency, not jurisdictional form of protection.

References

1. Osoblyvosti samozakhystu avtorskykh prav u merezhi Internet [Elektronnyi resurs] / O.I.Romaniuk, M.H Krutikova // Pravo: okhorona avtorskykh prav. – Rezhym dostupu :

<http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/285-2014-06-10-08-47-56.html>

2. Basyn Yu. H. Zashchyta sub'ektyvnykh hrazhdanskykh prav / Yu. H. Basyn, A. H. Dydenko // Sbornyk nauchnykh trudov yurydicheskoho fakulteta Kazanskoho hosudarstvennogo unyversyteta. – 1971. – # 1. – S. 3–11.

3. Hrybanov D. V. Pravovoe rehulyrovanye kybernetycheskoho prostranstva kak sovokupnost ynformatsyonnykh otnoshenyi : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Hrybanov Dmytryi Vladymyrovych. – Ekaterynburh, 2003. – 227c.

4. Dzera I. O. Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prava vlasnosti v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Dzera Iryna Oleksandrivna. – K., 2001. – 216 s.

5. Diduk A. H. Pravovyi rezhym konfidentsiinoi informatsii: tsyvilno-pravovyi aspekt: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Diduk Alla Hryhorivna. – Kh., 2009. – 199 s.
6. Rekomendatsii shchodo zastosuvannya vyniatkiv ta obmezhen u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav [Elektronnyi resurs] Ofitsiyni veb-portal Derzhavnoi sluzhby intelektualnoi vlasnosti Ukrainy.– Rezhym dostupu : <http://sips.gov.ua/ua/rec333.html>
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : za stanom na 16 sich. 2003 r. # 435-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – # 40–44. – St. 56. – Zi zminamy ; ost. red. 11 serp. 2013 r.
8. Basyu Yu. H. Zashchyta subʼektyvnykh hrazhdanskykh prav / Yu. H. Basyu, A. H. Dydenko // Sbornyk nauchnykh trudov yurydycheskoho fakulteta Kazanskoho hosudarstvennoho unyversyteta. – 1971. – # 1. – S. 3–11.
9. Aktualnye voprosy hrazhdanskoho prava : [nauch. red. M. Y. Brahynskoho]. – M. : Yzd. «Statut», 1998. – 464 s.
10. Antoniuk O. I. Pravo uchashnykh tsyvilnykh pravovidnosyn na samozakhyst : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03 «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo» / O. I. Antoniuk. – Kh., 2004. – 20 s.
11. Pastukhov O.M. Avtorske pravo u sferi funktsionuvannya vsesvitnoi informatsiinoi merezhi Internet: Avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / O.M. Pastukhov ; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. – K., 2002. – 18 s.